

УДК 343.345

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.23.334433>

Т. Кравчук,

канд. юрид. наук,
старший викладач кафедри
кримінального права
Національної академії внутрішніх
справ;

І. Поштаренко,

старший викладач кафедри
кримінального права Національної
академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ

Стаття присвячена аналізу суб'єктивної сторони використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Визначено, що використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом визнається вчиненням умисно у випадку усвідомлення винною особою суспільно небезпечного характеру використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, передбачення його суспільно небезпечних наслідків, бажанні їх настання або свідомому припусканні їх настання. Ставлення винної особи до наслідків у вигляді спричинення дитині середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 150-1 Кримінального кодексу України) може характеризуватися тільки необережністю.

Констатовано необхідність усвідомлення суспільної небезпечності використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом і бажання такого використання, що і є свідченням умисного вчинення діяння.

Аргументовано, що вина стосовно дій з використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом може характеризуватись як прямим, так і непрямим умислом, а щодо факту малолітства потерпілого – як умислом (прямим чи непрямим), так і необережністю у вигляді кримінальної протиправної недбалості. Тому обов'язковим є усвідомлення винною особою віку дитини, яка використовується для зайняття жебрацтвом.

Доведено наявність корисливого мотиву щодо отримання матеріальної вигоди або прибутку і необов'язковий характер мета даного кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; склад кримінального правопорушення; кримінальна відповідальність; суб'єктивна сторона; вина; умисел; необережність; малолітня дитина; жебрацтво.

Постановка проблеми. Суб'єктивна сторона будь-якого кримінального правопорушення відіграє дуже важливу роль під час його кваліфікації. Це пояснюється тим, що саме вказаний елемент складу кримінального правопорушення дає можливість оцінити ступінь суспільної небезпеки особи, а також встановити мотивацію протиправного вчинку. Тобто, суб'єктивна сторона є психологічним змістом кримінального правопорушення та характеризує його внутрішню сторону. Суб'єктивна сторона нерозривно пов'язана з іншими елементами складу, оскільки в психіці суб'єкта знаходять відображення усі об'єктивні якості діяння. Особливого значення потребує встановлення ознак суб'єктивної сторони вчиненого при наявності деяких категорій потерпілих, в першу чергу тих, які перебувають у безпорадному стані або відносяться до вразливих категорій громадян.

Аналіз останніх досліджень. Особливості суб'єктивної сторони загалом, в тому числі – щодо кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом досліджували І. О. Бандурка, О. І. Белова, Р. В. Вереша, В. В. Дзундза, І. М. Доляновська, Л. В. Дорош, М. Г. Заславська, В. О. Іващенко, В. В. Кузнецов, С. Я. Лихова, Р. О. Мовчан, Н. О. Семчук, І. О. Топольскова, Н. С. Юзікова та ін.

Метою даної статті є аналіз обов'язкових та факультативних ознак суб'єктивної сторони використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Основний зміст. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 150-1 Кримінального кодексу України (далі – КК) «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», не містить вказівки на форму вини, тому для визначення її форми слід давати цілісну характеристику суб'єктивним ознакам ст. 150-1 КК.

Говорячи про склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 150-1 КК, слід пам'ятати, що аналізоване діяння має формальний

склад. Тому для кваліфікації достатньо лише встановити, щоб малолітня дитина почала використовуватися для зайняття жебрацтвом. Як зазначає з цього приводу О. І. Белова¹, така законодавча конструкція складу виключає можливість вчинення діянь з необережності, оскільки, якщо суспільно небезпечні наслідки винесені за межі складу, то особа не має можливості їх передбачити або легковажно розраховувати на відвернення останніх, або не передбачати можливості їх настання за умови, що вона мала і могла це передбачити. Таким чином, для ч. 1 ст. 150-1 КК характерною є лише умисна форма вини, причому умисел – лише прямий. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом визнається вчиненням умисно, якщо винна особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання або свідомо їх припускала. Ставлення винної особи до наслідків у вигляді спричинення дитині середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 150-1 КК) може характеризуватися тільки необережністю².

Що стосується ставлення особи до використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, то воно має бути усвідомленим, що і свідчить про умисне ставлення до діяння. В свою чергу, усвідомлення особою змісту і характеру вчиненого діяння супроводжується бажанням його вчинення. Саме така оцінка психічного ставлення суб'єкта до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння впливає зі змісту ст. 24 КК «Умисел і його види». Отже, усвідомлення суспільної небезпечності використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом і бажання такого використання свідчить про умисне вчинення діяння. У разі

¹ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2006. С. 121.

² Дегтярьова І. В. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: кримінально-правова та кримінологічна характеристика і запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. С. 14.

встановлення того, що суб'єкт не усвідомлював фактичної сторони вчиненого діяння, не слід говорити про умисну форму вини.

Відомо, що використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом посягання має формальний склад. У науці кримінального права відомі дві основні позиції щодо питання про зміст вини при вчиненні кримінальних правопорушень з формальним складом. Перша розглядає вину як психічне ставлення не тільки до дій, а й до суспільно небезпечних наслідків. Однак така конструкція умислу в формальних складах не одержала визнання, тому що:

1) у ній змішуються два різні питання: про те, що не буває кримінальних правопорушень без наслідків, тобто таких, що не заподіюють шкоди суспільним відносинам, і про те, що є цілий ряд кримінальних правопорушень, котрі виражаються у заподіянні цілком конкретних наслідків, прямо передбачених законом;

2) вона ігнорує об'єктивне розходження між матеріальними і формальними складами, обумовлене їх законодавчою конструкцією;

3) у спробі довести можливість непрямого умислу в формальних складах вона відступає від законодавчого опису умислу і робить предметом бажання не наслідки, а соціальні властивості діяння (особа свідомо допускає суспільно небезпечний характер дії);

4) вона, всупереч законодавчому умислу, ігнорує вольовий чинник, без якого взагалі неможливо оцінювати ту чи іншу поведінку³.

Інша позиція стосується того, що воля суб'єкта в цих випадках спрямована на саме діяння, тобто вольовий момент при вчиненні кримінальних правопорушень з формальним складом переміщається з наслідків на діяння. Тому правильним є висновок, що суб'єктивна сторона

³ Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2007. С. 142–143.

аналізованого діяння знаходить свій вираз у психічному ставленні особи саме до діяння, яке може бути вчиненням лише з прямим умислом⁴.

Крім того, при дослідженні суб'єктивної сторони використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом необхідно точно встановити факт обізнаності винної особи про те, що потерпілий не досяг 14 років і є малолітнім. Це важливий момент для правильної юридичної оцінки дій винної особи, оскільки не виключені випадки, коли суб'єкт, використовуючи малолітню дитину для заняття жебрацтвом, не обізнаний про її вік. Винний може припускати, що потерпілий є малолітнім, але байдуже до цього ставиться. В той же час неможливо виключити випадки, коли винна особа не знає про вік особи, яку вона використовує для заняття жебрацтвом, хоча за обставинами справи в нього була можливість мати точне уявлення про це. Тому правильно сформулювати позицію, що вина суб'єкта кримінального правопорушення стосовно дій з використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом може характеризуватись як прямим, так і непрямим умислом, а щодо факту малолітства потерпілого – як умислом (прямим чи непрямим), так і необережністю у вигляді кримінальної протиправної недбалості. Отже, обов'язково слід наголосити на усвідомленні винною особою віку дитини, яка використовується для зайняття жебрацтвом, оскільки дане діяння наявне лише за умови, що дитина є малолітньою.

Наведене дає підстави стверджувати, що ставлення особи до віку дитини, яка використовується для зайняття жебрацтвом, характеризується прямим умислом, за якого винний усвідомлює факт залучення дитини такої вікової категорії, а до того ж бажає цього.

Теоретичний аналіз вини передбачає також розгляд її інтелектуального і вольового моментів, тобто характеристики внутрішнього ставлення суб'єкта до вчиненого з погляду сформульованих у законі комбінацій інтелектуальних

⁴ Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2007. С. 143.

і вольових процесів, що відбуваються в психіці особи в зв'язку зі вчиненням, зокрема, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. При цьому інтелектуальний момент умислу – це усвідомлення суб'єктом об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, відображення в його психіці фактичної і юридичної сторін посягання⁵.

Ю. В. Орел визначає інтелектуальний момент вини як усвідомлення особою характеру здійснюваних дій, тобто засновану на мисленні здатність людини розуміти як фактичну сторону своїх дій і обставин, за яких вони відбуваються, так і їх соціальний зміст і значення. Найважливішою передумовою усвідомлення характеру своїх дій є здатність людини передбачати їх можливі наслідки (фактичну сторону і соціальний зміст), тобто сприймати причинний зв'язок між діями і наслідками⁶. У літературі правильно відзначається, що реальна можливість передбачення особою наслідків своєї діяльності означає, що особа мала достатні знання у відповідній галузі, досвід, накопичений у результаті попередньої роботи. На ці можливості впливають зорові, слухові й інші рецептори індивіда, рівень його темпераменту. Будь-яка з цих якостей залежить від багатьох обставин і може визначатися віком особи. Однак інтелектуальна сторона його психічної діяльності не обмежена лише усвідомленням фактичних ознак вчиненого. Суб'єкт усвідомлює і соціальне значення вчинюваного ним посягання, тим самим розуміння цієї обставини являє собою ні що інше, як усвідомлення суб'єктом безпосереднього об'єкта діяння – волі особи, право на яку встановлено Конституцією України.

Таким чином, викладене дає можливість сформулювати інтелектуальну ознаку прямого умислу при використанні малолітньої дитини для заняття

⁵ Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2007. С. 144.

⁶ Орел Ю. В. Суб'єктивна сторона злочинів, спрямованих на функціонування органів і установ пенітенціарної служби України. *Інформація і право*. 2015. № 1. С. 146.

жебракством як усвідомлення особою суспільної небезпечності свого діяння в тому, що вона обмежує свободу потерпілого.

Характеристика прямого умислу при використанні малолітньої дитини для заняття жебракством не вичерпується лише розглядом його інтелектуальної ознаки, оскільки остання нерозривно пов'язана з вольовим ставленням до вчиненого. Встановлення того факту, що особа, усвідомлюючи фактичні ознаки і суспільно небезпечний характер діяння, бажала його вчинення, є достатнім для констатації прямого умислу. Отже, вольовий момент умислу при використанні малолітньої дитини для заняття жебракством виявляється в бажанні суб'єкта вчинити певні дії щодо обмеження волі потерпілого.

Інтелектуальний момент кримінальної протиправної самовпевненості характеризується в законі словами «особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності)». Деякі вчені вважають, що при цьому виді необережності у суб'єкта відсутнє усвідомлення суспільної небезпечності вчинюваного діяння, а ознакою самовпевненості є лише обов'язок і можливість такого усвідомлення⁷. Інші, навпаки, вважають, що усвідомлення потенційної суспільної небезпечності діяння охоплюється змістом самовпевненості⁸. При кримінальній протиправній самовпевненості ставлення суб'єкта до наслідків використання малолітньої дитини для заняття жебракством виражається в спричиненні середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 150-1 КК).

Вольовий момент кримінальної протиправної самовпевненості відображається в законі вказівкою на те, що особа легковажно розраховує на відвернення суспільно небезпечних наслідків. Такого роду розрахунок

⁷ Заславська М. Г. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. С. 153–154.

⁸ Євко В. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. *Право України*. 2001. № 8. С. 107.

при самовпевненості має передумовою наявність певних обставин, які здатні нейтралізувати можливість настання передбачуваних наслідків. Ці обставини за своїми властивостями повинні бути об'єктивно здатними запобігти настанню наслідків (життєвий досвід, професійна майстерність, дії інших осіб, у тому числі самого потерпілого).

У юридичній науці багато уваги приділялося питанню мотиву кримінального правопорушення: поняттю, зв'язку з виною та її формами, класифікації, юридичному значенню та іншим аспектам. Але, як зазначає з цього приводу А. В. Савченко, ні в психологічній, ні в юридичній літературі поки що не вироблено загальновизнаного поняття як мотиву людської поведінки або діяльності, так і поняття мотиву кримінального правопорушення. Вчений пропонує власне визначення мотиву кримінального правопорушення як інтегрального психічного утворення, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою. Сам мотив треба вважати початковою спонукальною причиною, витокотом правопорушення⁹.

Мотив для різних кримінальних правопорушень має різне значення, але у діянні, передбаченому ст. 150-1 КК, мотив не названий, та його можна з'ясувати із сутності самого діяння. У цьому разі психологічна потреба, яка є основою мотиву вчинення кримінального правопорушення, може бути задоволена шляхом отримання матеріальної вигоди або прибутку, що можливо лише за умови використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. У таких випадках¹⁰ вчинення дій, суспільна небезпека яких не передбачена законом, залежно від настання наслідків, є засобом задоволення потреб, які покладені в основу мотиву кримінального правопорушення.

Отже, враховуючи формальний склад аналізованого кримінального правопорушення, слід зауважити, що в основі вчинення винною особою дій

⁹ Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. С. 9, 14–15.

¹⁰ Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. С. 135.

лежить корисливий мотив, який має на меті отримання матеріальної вигоди або прибутку.

Мета у вигляді отримання матеріальної вигоди притаманна лише кримінальним правопорушенням з корисливих мотивів. Це означає, що задоволення даної потреби можливо лише при використанні малолітньої дитини для заняття, але в жодному разі не внаслідок завдання шкоди здоров'ю, фізичному розвитку або освітньому рівню дитини.

Серед всіх кримінальних правопорушень, передбачених Особливою частиною КК, емоційний стан є обов'язковою ознакою лише двох складів діянь (ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» та ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»), в яких згадується стан сильного душевного хвилювання. При вчиненні інших кримінальних правопорушень емоційний стан особи може мати й інший вияв, проте в такому випадку може враховуватися судом лише при призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності та покарання. Отже, стан сильного душевного хвилювання є емоційним станом особи (видом емоції), і його слід розглядати як ознаку, що характеризує суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення в цілому¹¹.

Висновки. Суб'єктивна сторона використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом характеризується лише прямим умислом. При цьому винна особа усвідомлює, що використовує для заняття жебрацтвом малолітню дитину і бажає вчинити зазначені дії. Ставлення винного до наслідків у вигляді спричинення малолітньому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 150-1 КК) характеризується необережністю. При наявності умислу на заподіяння наслідків кваліфікація буде

¹¹ Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2008. С. 79.

здійснюватися за сукупністю діянь, передбачених ч. 3 ст. 150-1 і ст. 122 чи ст. 121 КК.

Ставлення особи до віку дитини, яка використовується для зайняття жебрацтвом, характеризується прямим умислом, за якого винний усвідомлює факт залучення дитини такої вікової категорії, а до того ж бажає цього.

Враховуючи формальну конструкцію даного складу кримінального правопорушення, приходимо до висновку, що в основі вчинення винною особою дій, зазначених у диспозиції ст. 150-1 КК, лежить корисливого мотиву щодо отримання матеріальної вигоди або прибутку. На сьогодні, на відміну від редакції КК до 05.07.2011 р., мета не є обов'язковою ознакою складу аналізованого кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2006. 194 с.
2. Дегтярьова І. В. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: кримінально-правова та кримінологічна характеристика і запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 19 с.
3. Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2007. 241 с.
4. Орел Ю. В. Суб'єктивна сторона злочинів, спрямованих на функціонування органів і установ пенітенціарної служби України. *Інформація і право*. 2015. № 1. С. 145–151.
5. Заславська М. Г. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. 228 с.
6. Євко В. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. *Право України*. 2001. № 8. С. 107–110.
7. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. 144 с.
8. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 228 с.

9. Авраменко О.В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2008. 222 с.

REFERENCES

1. Belova, O.I. (2006). Kryminalno-pravova kharakterystyka systemy zlochyniv proty simi ta nepovnolitnikh. *PhD thesis*. Kharkiv. 194 p. [in Ukrainian].
2. Dehtiarova, I.V. (2012). Vykorystannia malolitnoi dytyny dlia zaniattia zhebratstvom: kryminalno-pravova ta kryminolohichna kharakterystyka i zapobihannia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. 19 p. [in Ukrainian].
3. Politova, A.S. 2007. Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyniv proty svobody osoby za zakonodavstvom Ukrainy. *PhD thesis*. Donetsk. 241 p. [in Ukrainian].
4. Orel, Yu.V. (2015). Subiektyvna storona zlochyniv, spriamovanykh na funktsionuvannia orhaniv i ustanov penitentsiarnoi sluzhby Ukrainy. *Informatsiia i pravo*, 1, 145–151 [in Ukrainian].
5. Zaslavska, M.H. (2006). Kryminalna vidpovidalnist za nenalezhne vykonannia oboviazkiv shchodo okhorony zhyttia ta zdorovia ditei: sotsialna obumovlenist i sklad zlochynu. *PhD thesis*. Kharkiv. 228 p. [in Ukrainian].
6. Yevko, V. (2001). Okhorona ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia: istorychnyi aspekt. *Pravo Ukrainy*, 8, 107–110 [in Ukrainian].
7. Savchenko, A.V. (2002). Motyv i motyvatsiia zlochynu. Kyiv: Atika. 144 p. [in Ukrainian].
8. Dolianovska, I.M. (2008). Kryminalna vidpovidalnist za ekspluatatsiiu ditei (analiz skladu zlochynu). *PhD thesis*. Kyiv. 228 p. [in Ukrainian].
9. Avramenko, O.V. (2008.). Stan sylnoho dushevnogo khvyliuvannia: kryminalno-pravovi ta psykholohichni aspekty. *PhD thesis*. Lviv. 222 p. [in Ukrainian].

Kravchuk T., Poshtarenko I. Peculiarities of determining the subjective side of using a minor child for begging

The article is devoted to the analysis of the subjective side of using a minor child for begging. It is determined that the use of a minor child for begging is recognized as committed intentionally in cases of awareness by the guilty person of the socially dangerous nature of the use of a minor child for begging, anticipation of its socially dangerous consequences, desire for their establishment or conscious assumption of their occurrence. The attitude of the guilty person to the consequences in the form of causing moderate or serious bodily harm to a child (Part 3 of Article 150-1 of the Criminal Code of Ukraine) can only be characterized by negligence.

It has been established that there is a need to be aware of the social danger of using a minor child for begging and a desire for such use, which is evidence of

intentional commission of the act. It is argued that guilt regarding actions of using a minor child for begging can be characterized by both direct and indirect intent, and regarding the fact of the victim's minor age – both intent (direct or indirect) and carelessness in the form of criminal unlawful negligence.

Therefore, it is mandatory for the guilty person to be aware of the age of the child being used for begging.

The existence of a selfish motive for obtaining material benefit or profit and the optional nature of the purpose of this criminal offense have been proven.

Key words: *criminal offense; elements of a criminal offense; criminal liability; subjective side; guilt; intent; negligence; minor child; begging.*